

Adolf Rusch i Strassburg, tryckaren med det bisarra R. Ett referat till en ...

Collijn, Isak,

7 E b Br. Rusch

National Library
of Sweden

Bokt.
Monogr.
(Bok)

ADOLF · RUSCH · I · STRASSBURG
TRYCKAREN · MED · DET · BISARRA · R

ETT REFERAT TILL EN FÖRTECK-
NING PÅ I SVENSKA OFFENTLIGA
BIBLIOTEK BEFINTLIGA ALSTER
AF DENNE TRYCKARE

AF ISAK COLLIJN

S T O C K H O L M
CENTRALTRYCKERIET 1904

Kungl. biblioteket

0 0000 000057506

ADOLF RUSCH I STRASSBURG,
TRYCKAREN MED DET
BISARRA R.

Ett referat till en förteckning på i svenska offentliga bibliotek
befintliga alster af denne tryckare.

Af ISAK COLLIJN, Upsala.

»Der Drucker mit dem bizarren R», »impressor cum singulari R» har hittills varit den stående beteckningen på en okänd tryckare af ett antal mycket omfattande arbeten¹, de flesta digra volymer i stor folio. De äga ingen som helst uppgift på vare sig officin, tryckort eller tryckår. Ett versalt R af egenomlig form utgör det karakteristiska kännetecknet på hans tryck och har gifvit anledning till sagda benämning. Åt denne okände tryckare har än Köln anvisats som verksamhetsfält, än Italien; för denna senare åsikt talade i synnerhet tvenne skäl: de romanska typer han använder i vissa tryck och hans förkärlek för humanistiska arbeten och latinska auktorer i motsats till den

¹ PROCTOR upptager i sitt *Index* 26 olika tryck. BURGER känner icke flera i sitt *Index* till COPINGERS *Supplement* till HAIN (1902).

uppsjö af teologiska och skolestiska verk, som trycktes i andra samtida officiner. Ibland har R-tryckaren förblandats med den berömda Strassburg-tryckaren JOHANN MENTELIN — vissa af dennes typer öfverensstämma med en af R-tryckarens tvenne typer — och försök hafva äfven gjorts att identifiera honom med ADOLF RUSCH, Mentelins svärson. Proctor har emellertid inrangerat honom bland Strassburg-tryckarne närmast efter Mentelin med bibehållande af hans anonyma beteckning »The R-printer», väl emedan positiva bevis saknades för fällandet af ett utslag i någöndera riktningen. Ett sådant bevis tillför oss emellertid nu ett posthumt arbete af den förra året bortgångne framstående tyske forskaren och biblioteksmannen K. DZIATZKO¹.

Dziatzkos uppsats kastar ett klart ljus öfver den hittills olösta frågan om R-tryckaren, som definitivt göres identisk med Adolf Rusch. Denna uppsats är vidare typisk för den forskningsmetod, som är den enda rätta och den enda till slutgiltiga resultat ledande, när det gäller det äldsta boktrycket och dess utöfvare. Äfven i andra afseenden lämnar denna uppsats intressanta meddelanden om de äldsta boktryckarnes göranden och låtanden, samt gifver en god inblick i deras verksamhet och affärsförbindelser.

I de 26 tryck, som Proctor tillskrifver R-tryckaren, förekomma endast tvenne olika slag af typer, en romansk (typ 1) med det bisarra R, antagligen den äldsta antiqatyp i Tyskland, samt en halfgotisk (typ 2), i hvilken dock *alltid* bokstäfver af den rena antiqvan (typ 1)

¹ *Der Drucker mit dem bizarren R. (Samml. bibl.-wiss. Arbeiten, 17 = Beiträge z. Kenntnis des Schrift-, Buch- u. Bibl.-wesens, 8, s. 13—24.)*

förekomma inblandade. Typ 2 har af Proctor identifierats med Johann Mentelins typ. 6 och 8, hvilka senare sinsemellan endast skilja sig genom olika kägelhöjd. I 15 af R-tryckarens 26 arbeten är den romanska, i 11 den halfgotiska typen använd. Alla verken äro, som sagdt, odaterade, men några hafva approximativt kunnat dateras på grund af årtal, som ditskrifvits af ägare eller rubrikatorer. R-tryckarens äldsta bok är således med säkerhet tryckt icke efter 1464 (se nedan i). Mentelins äldsta daterbara tryck, en latinsk bibel, kan sättas till icke efter 1461.

Det är ett arkivaliskt fynd i Lübecks statsarkiv, som satt Dziatzko i tillfälle att identifiera R-tryckaren med Adolf Rusch och således bekräfta redan förut gjorda gissningar i denna riktning. Dominikanerorden i Lübeck hade någon gång på 1470-talet ur sitt bibliotek lånat bokbindaren i samma stad Hans Bysz en handskrift, innehållande Vincentius Bellocensis, *Speculum doctrinale*, med det uttryckliga vilkor, att han icke finge föra densamma utanför staden. Tvärtemot gifvet löfte utlånade han dock den dyrbara handskriften till Adolf Rusch och Johann Mentelin i Strassburg. Då munkarne efter Bysz' död ännu ej återfått sin egendom, vänder sig rådet i Lübeck i dominikanerordens namn till rådet i Strassburg med en skrifvelse, daterad den 11 febr. 1478, hvori ofvanstående fakta framhållas, och anhåller om Strassburg-rådets medverkan vid igenskaffandet af handskriften.

I denna skrifvelse nämnas tvenne gånger namnen Rusch och Mentelin tillsammans, ena gången Rusch och Mentelin, andra gången Rusch eller Mentelin, båda gångerna Rusch först. Här af framgår tydligt, att dessa

båda boktryckare stodo i affärsförhållande till hvarandra, hvilket äfven bevisas af tvenne redan förut kända fakta: deras släktskap och vissa af deras typers öfverensstämmelse. Mentelin dog den 12 dec. 1478 och hans sista daterade tryck bära årtalet 1477. Det är därför troligt, att hans svärson Rusch redan vid tiden för Lübeck-rådets skrifvelse till Strassburg förestod tryckeriet. Ett annat antagande, som ligger nära till hands, är, att Rusch vid denna tid införlifvat Mentelins tryckeri med sitt eget, alldenstund R-tryckaren ju varit verksam som själfständig tryckare sedan senast 1464. Härtill kommer äfven, att R-tryckarens oblandade antiquatyp försvinner omkring år 1478 för att uppdyka på annat håll, nämligen hos Michael Greyff i Reutlingen (se Proctor 2686 och 2687), och att han efter detta år trycker med Mentelins typer, visserligen till någon del uppblandade eller förstärkta med antiquan.

Af den i brefvet omnämnda handskriften *Speculum doctrinale* finnes ingen af Mentelin tryckt upplaga. Han har visserligen tryckt tvänne andra arbeten af samme författare, Vincentius Bellocensis, nämligen *Speculum historiale* (1473) och *Speculum morale* (1476)¹. Däremot finnas tvenne upplagor, s. k. parallelupplagor², af *Speculum doctrinale* tryckta med R-tryckarens halfgotiska med den rena antiquan uppblandade typ 2. Då nu antiquatypen icke återfinnes i något Mentelinskt tryck, framgår med full tydlighet, att R-tryckaren och Adolf Rusch äro identiska. I det bisarra R ser Dziatzko dessutom Ruschs monogram: A. R.

Adolf Rusch från Ingweiler är ett ingalunda okänt

¹ Proctor, nr 212 och 214. — ² Proctor, nr 252 och 253.

namn i Strassburgs tryckerihistoria. I den bekanta framställning »*de inventione celeberrimæ artis impressorie*», som Jacob Wimpheling ger i det 65:te kapitlet af sin *Epitome rerum germanicarum*, förekommer hans namn i samband med Mentelins: »Interea Ioannes Mentel id opificij genus inceptans, multa volumina castigatè ac politè Argentinæ imprimendo, factus est breui opulentissimus. *Huic successit Adolphus Ruschius, etc.*» Och äfven Rusch, hvilken, som redan nämnts, var gift med en af Mentelins döttrar Salome, synes hafva varit en mycket välbärgad man. I närheten af Ingweiler säges han hafva byggt sig en palatsliknande villa, som gick under namnet Ruschenburg och hvarest han tillbragte somrarna. Äfven hans dödsår är känt. Under en resa till Baden år 1489 insjuknade han och måste återvända till Strassburg, hvarest han afled den 26 maj. Hvad som emellertid hittills icke varit känt i Ruschs verksamhet, äro de arbeten, som utgått från hans officin, dock med ett undantag, nämligen ett stort bibelverk med kommentarer, tryckt före år 1479 med från Johann von Amerbach i Basel lånade typer. Det af Dziatzko relaterade fyndet täcker således på ett högst tillfredsställande sätt luckan i vår kunskap om denne framstående boktryckare. En del af Ruschs bref till andra samtida boktryckare hafva bevarats till vår tid¹. Af dessa framgår, att han dref en omfattande boktryckeri- och bokhandelsaffär, ja äfven pappersaffär. Så brukade han t. ex. i betalning för boktryck lämna dubbelt så mycket otryckt papper. Ett sådant anbud

¹ C. SCHMIDT, *Zur Geschichte der ältesten Bibliotheken und der ersten Buchdrucker zu Strassburg* (1882), s. 152—159.

gjorde han bl. a. åt Jacob von Pforzheim i Basel i ett af de nämnda brefven, tilläggande, att så var brukligt i Strassburg. Han stod i affärsförbindelser med flere af den tidens förnämsta boktryckare, Anton Koberger i Nürnberg, Johann von Amerbach, Nicolaus Kesler, nyssnämnde Jacob von Pforzheim i Basel m. fl. Det var i synnerhet till Johann von Amerbach, som han vände sig i och för sina affärer på Basel och i sina bref till honom gifver han ofta goda råd angående tryckandet af vissa arbeten. Jag har ofvan redan nämnt, att han lånade typer till sin bibel af Johann von Amerbach; denna bibelupplaga har han tryckt för Anton Kobergers räkning och i ett af sina bref afråder han på det bestämdaste Amerbach att trycka en dylik upplaga, då kostnaderna därför äro för stora, för att företaget skall kunna gifva skäligen vinst. Vid ett annat tillfälle har Amerbach skickat honom icke blott typer, utan äfven en sättare. I ett bref af den 24 sept. 1485 omtalar Rusch, att han sänder Amerbach en handskrift *Instituta antiquorum patrum Cassiani* etc., hvilken han beder denne väl akta, ty han hade måst lofva att ej låna bort densamma. Han har således här gjort sig skyldig till samma sak som Hans Bysz gentemot dominikanerna i Lübeck.

Till hvad åtgärd rådets i Lübeck ofvan nämnda skrivelse föranledde Strassburg-rådet, vet man icke nu. I statsbiblioteket i Lübeck finnes emellertid ingen handskrift af *Speculum doctrinale*. — I brefvet förekomma flera andra intressanta passager, utaf hvilka särskildt en förtjänar att uppmärksammas. Dominikanerna anhålla nämligen att få ett tryckt exemplar af handskriften gratis, som ju brukligt är, »so dat wontlick is». Denna

princip iakttages ju ännu den dag som är af alla bibliotek och arkiv och synes således vara född med boktryckerikonsten.

Jag meddelar till sist en förteckning på de af Adolf Rusch — R-tryckaren — tryckta böcker, som finnas tillgängliga i svenska offentliga bibliotek. Flertalet här af eller 11 kommer på Upsala, hvars vackra paleotypsamling i närvarande stund uppgår till öfver 1,400 nummer. Några anmärkningar om böckernas olika proveniens torde icke sakna sitt intresse, då de visa, på hvilket sätt i synnerhet sistnämnda samling tillkommit.

**Tryck från Adolf Ruschs officin i Strassburg,
befintliga i svenska offentliga bibliotek.**

I. Med typ 1 (romansk typ).

i. DURANTI, GUILIELMUS, *Rationale divinatorum officiorum.*
[Icke tryckt efter 1464.]

Hain *6461. Proctor 230. — *Upsala.* Detta ex. har tillhört Thomas Werner från Braunsberg, teol. prof. i Leipzig, död 1498. Enligt en anteckning förvärfvade han detsamma år 1474. Vid sin död borttestamenterade han de flesta af sina böcker till franciskanerklostret i sin födelsestad Braunsberg. Vid klostrets upplösning öfvergick dess bibliotek 1565 i det nyinrättade jesuitkollegiets i samma stad ägo, hvilket bibliotek åter 1626 af Gustaf Adolf eröfrades och skänktes till Upsala. — Ett ex. af denna bok finnes i Basel, i hvilket en anteckning ger vid handen, att den köptes år 1464. Således kan den icke vara tryckt efter detta år. Upsalas ex. är rubricerad 1474.

ii. RABANUS MAURUS, *De sermonum proprietate*. [Icke tryckt efter 20 juli 1467.]

Hain *13669. Proctor 239. — *Upsala*. Har tillhört jesuitkollegiet i Braunsberg. — Nationalbiblioteket i Paris äger ett ex., som tillhört Ambrosius de Cambrai, med datum 20 juli 1467.

iii. CARACCIOLUS, ROBERTUS, *Sermones per adventum et de festivitibus a nativitate usque ad epiphaniam*.

Hain *4470. Proctor 236. — *Stockholm*.

iv. DIONYSIUS DE BURGO, *Commentarii in Valerium Maximum*.

Hain *4103. Proctor 237. — i. *Upsala*. Ex. har 1619 tillhört jesuiterna i Erfurt. År 1654 kom det i Magnus Gabriel Delagardies ägo. — ii. *Strängnäs stiftsbibl.*

v. PLUTARCHUS, *Vitæ illustrium virorum sive Parallelæ*.

Hain *13124. Proctor 242. — *Upsala*.

II. Med typ 2 (halfgotisk typ).

vi. BALBUS, JOHANNES, DE JANUA, *Summa quæ vocatur Catholicon*.

Hain *2251. Proctor 246. — *Upsala*. Enl. en anteckning på försättsbladet köptes denna bok den 20 juli 1478 af domkapitlet i Frauenburg: Liber Capitule ecclesie Warmiensis emptus per dominos dicti Capituli Anno domini Mcccc lxx viij^o xiiij^o kal. Augusti. Ermlandsbiskoparnes bibliotek i Frauenburg eröfrades 1626 af Gustaf Adolf och skänktes till Upsala i likhet med Braunsbergbiblioteket.

vii. Samma bok, annan upplaga.

Hain 2253. Proctor 247. — i. *Upsala*. Utanpå bandet finnes

uppgift om bokens pris: *Catholicon pro xxxvj marcis.*
— ii. *Stockholm.* Dupl.ex. från Kgl. Bibl. i München.

viii. HEROLT, JOHANNES, *Sermones discipuli de tempore
et de sanctis cum Promptuario exemplorum et de Beata
Virgine.*

Hain *8473. Proctor 249. — *Upsala.* Tillhört Vadstena
klosterbibliotek med signum P quinto 3°.

ix. SYLVATICUS, MATTHAEUS, *Liber pandectarum medicinae.*

Hain *15192. Proctor 251. — *Upsala.* Liber est petri
Vedelicij de Obornijkj Artium et Medicine Doctoris
etc. Ifrån denne öfvergick boken till jesuitkollegiets i
Posen bibliotek, hvilket af svenskarne eröfrades under
Karl X Gustafs polska fälttåg.

x. VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Speculum doctrinale.*

Proctor 252 eller 253. Voulliéme: Bonn 1200. — i. *Upsala.*
Har skänkts till Stockholms svartbrödrakloster af priorn
i detta kloster doktor Laurentius Magni år 1482. När de
svenska klostren af Gustaf Vasa upplöstes, fördes deras bok-
skatter till gråbrödraklostret på Riddarholmen, där de förva-
rades under namn af det kungliga biblioteket till år 1621, då
de af Gustaf Adolf skänktes till Upsala universitet. — ii. *Västerås
läroverksbibl.* Ex. har tillhört jesuitkollegiet i Olmütz, i
hvars katalog det inskrefs 1604. — iii. *Strängnäs stiftsbibl.*
Har tillhört det Furst-Dietrichstainska biblioteket i
Nikolsburg, eröfradt af Torstenson 1646.

xi. VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Speculum historiale.* P.

3—4.

Proctor 254. Copinger II: 2, nr 6245. *Västerås läroverks-
bibl.* Har tillhört domkyrkobiblioteket i Olmütz.

xii. VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Speculum naturale.* P. 2.

Proctor 255. Copinger II: 2, nr 6256 (2). — *Upsala.*
Defekt.

III. Med typer från Johann von Amerbach i Basel.

xiii. *Biblia latina cum glossa ordinaria Walafridi Strabonis et interlineari Anselmi Laudunensis.* [Tryckt före 1479.]

Hain *3173. Proctor 299. — Ex. i *Upsala* och *Strängnäs*.

